Focus

Opgediepte patristiek. Geloof, theologie en wetenschap bij Frances Young

G. van den Brink

N.a.v. Frances Young, *God's Presence. A Contemporary Recapitulation of Early Christianity*, serie: Current Issues in Theology (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 474 p., £ 23.99 (ISBN 9781139814836).

De rubriek Focus is bedoeld om nieuwe publicaties in het licht te stellen die in de ogen van de redactie (of meestal die van de auteur van dienst) te belangrijk zijn om te volstaan met een reguliere recensie van maximaal 750 woorden. Wat mij betreft geldt dit zeker voor de hier te bespreken monografie van Frances Young (geb. 1939), de *grande dame* van de hedendaagse patristiek. Hopelijk wil de lezer mij vergeven dat ik daarmee voor een studie kies die alweer enkele jaren geleden verscheen – pas onlangs kwam het boek onder mijn aandacht. Dat was om precies te zijn toen de auteur vorig jaar juni in Utrecht was om daar op uitnodiging van het CPO (Centrum voor Patristisch Onderzoek) de jaarlijkse *Dutch Annual Lecture in Patristics* uit te spreken; deze lezing bleek gewijd aan één van de hoofdstukken uit dit boek. Youngs studie – een uitwerking van indertijd door haar gegeven Bampton Lectures in Oxford – verdient naar mijn overtuiging in ons land een bredere bekendheid dan bij de enkele tientallen mensen die haar lezing bijwoonden.

Young is vooral bekend vanwege boeken als *The Making of the Creeds* (1991) en *From Nicaea to Chalcedon* (2010), die nog weleens als tentamenliteratuur golden en gelden (m.n. bij een vak als symboliek). Maar haar oeuvre is veel omvangrijker en opvallend veelzijdig, en in *God's Presence* biedt ze er een samenvattende synthese van. Veel materiaal dat eerder in de vorm van artikelen gepubliceerd werd, wordt hier bijeengebracht en op een coherente manier verder uitgewerkt.

Het is vooral de opzet van het boek die het bijzonder maakt. Young biedt namelijk niet zomaar een patrologie (een overzicht van het theologisch denken van de *patres*), maar eerder wat men zou kunnen noemen een opdiepingstheologie ('theology of retrieval') met betrekking tot de patristiek. Daarbij vertrekt ze nadrukkelijk vanuit onze postmoderne cultuur, om van daaruit terug te vragen naar het tegoed van de kerkvaders voor een heden-

daagse christelijke theologie. Hoezeer ze zich inderdaad op het terrein van de systematische theologie beweegt, blijkt wel uit de indeling van het boek, die in grote lijnen de traditionele ordening van de dogmatiek volgt. Na een hoofdstuk over 'first principles' (de Schrift in haar verhouding tot de traditie etc.), volgen hoofdstukken over de scheppingsleer, de antropologie, christologie, soteriologie, pneumatologie, ecclesiologie en de godsleer c.q. triniteitsleer. Binnen deze indeling komen in kort bestek ook andere dogmatische thema's aan bod: de plaats van Israël c.q. het jodendom, en ook die van andere godsdiensten; de verhouding van Oude en Nieuwe Testament; de verzoeningsleer; de charismata, met name profetie, tongentaal en gebedsgenezing; de eigenschappenleer (hier neemt ze het op voor de patristische gedachte van Gods 'onlijdelijkheid' of *apatheia* – alleen een God die zelf niet overweldigd is door het lijden kan ons helpen, 383); de mariologie, en ook de verhouding tussen rechtvaardiging en heiliging. Wat dat laatste betreft: als methodiste onderstreept Young de oproep tot heiliging en vervolmaking van het leven (vooral in de lijn van Matt. 5:44-48) maar weet ze ook hoezeer overspanning daarvan wanhopig kan maken. Het hart van het geloofsleven wordt dan ook bepaald door de rechtvaardiging *sola gratia* (303). Kortom: de belangrijke stukken van elke christelijke theologie staan hier op het bord.

Zoon Arthur

De hoofdstukken hebben alle eenzelfde indeling. Na een korte prelude volgt een preekfragment over het thema van het hoofdstuk, waarna in een paar stappen het denken van enkele kerkvaders erover verkend wordt. Telkens worden die stappen gevolgd door een poging tot toe-eigening ('appropriation') vanuit onze huidige, natuurlijk sterk gewijzigde, context. Daarna volgt opnieuw een korte preek over het thema aan de hand van één of meer bijbelteksten, en ten slotte een gedicht van de auteur. De preekfragmenten geven het boek een sterk ecclesiale en liturgische inbedding, wat Young essentieel acht voor goede theologie. De gedichten versterken het persoonlijke, hier en daar zelfs 'bevindelijke' karakter van haar studie. Dat persoonlijke karakter wordt echter nergens willekeurig of subjectief, want het gaat de auteur om de hereniging van een 'distinctively Christian discourse' (136). Al met al is het boek dus – typerend voor het 'postmoderne project' dat het behelst (405) – een lappendeken die uit zeer uiteenlopende genres bestaat: poëtische passages gaan naadloos over in academische debatten, die weer in preekfragmenten, et cetera.

Ronduit spannend wordt het wanneer Young het leven van haar zwaargehandicapte zoon Arthur – verstandelijk en lichamelijk beperkt als gevolg van zuurstoftekort in de baarmoeder (68) – in haar overwegingen betreft. Het is ontroerend om in de uitvoerige index aan het eind van het boek Arthur te

midden van kerkvaders en andere grote theologen aan te treffen als één van de personen naar wie het vaakst verwezen wordt. Wat betekent het voor hem om geschapen te zijn naar Gods beeld, om een zondaar te zijn, gered te worden, et cetera? Wat dat laatste betreft: Arthur zou in elk geval Arthur niet zijn wanneer op de nieuwe aarde niets meer aan zijn handicap zou herinneren...

Bijbel, schepping en wetenschap

In het eerste hoofdstuk laat Young aan de hand van Origenes zien dat de Schrift het primaat heeft onder de 'eerste beginselen' van de christelijke theologie, maar dat deze niet geïsoleerd functioneert. Wie het over de Schrift heeft, heeft het meteen ook over haar uitleg en die is organisch verbonden met de geloofsregel, de traditie, en ook met de rede. De theologie heeft van meet af aan gebruikgemaakt van het verstand (de 'mind') om Schrift en traditie te verstaan en vertolken, en ook om te bepalen waar het intellectuele klimaat van de eigen tijd weerstaan moet worden en waar haar analyse juist ter harte genomen moet worden (38). Wie zich serieus met de waarheidsvraag inlaat, zoals de vroege christenen dat deden, gebruikt dus ook zijn verstand.

Voor Young betekent dat dat ze hedendaagse theorievorming op het gebied van de oorsprongsvragen volstrekt serieus neemt (inclusief de evolutietheorie), maar zich krachtig keert tegen het naturalisme dat velen daaraan verbinden. De *patres* leren ons anagogisch te denken: de indrukwekkende harmonie van het wereldbestel brengt ons tot verwondering over de Schepper. Dat geldt eens te meer wanneer we de kosmische perspectieven, de fijnafstemming van het heelal en het ontstaan van telkens weer nieuwe levensvormen op ons in laten werken. Young wil zich niet op bepaalde 'gaten' in onze kennis beroepen om daar God te positioneren, maar ziet God, net als de kerkvaders dat volgens haar deden, vooral aan het werk in en achter het geheel. De schepping in haar geheel wijst wat haar betreft nog altijd boven zichzelf uit in de richting van de Schepper. Wat de wetenschap vandaag ontdekt, onderstreept dat eerder dan dat het er afbreuk aan doet.

Maar de theodiceevraag dan? Toont de schepping ook niet enorm veel wreedheid en kwaad? Op dit punt laat Young een opmerkelijk geluid horen: het moet ons iets te zeggen hebben dat dit probleem voor de kerkvaders nauwelijks speelde. Het is vooral een *modern* probleem dat zich pas aandient wanneer de mens zich in de Verlichting probeert te ontworstelen aan de eigen kwetsbaarheid en zich losmaakt van de natuur door op eigen benen te gaan staan. Dat leidt al gauw tot de gedachte dat het universum om óns zou draaien of moeten draaien – en dat valt dan tegen. Maar een dergelijk antropocentrisch universum is een fictie. Wij mensen maken integraal deel uit van de natuurlijke orde, van het grote geheel van alle biologisch leven, dat zonder

dood en verval niet goed denkbaar is. Wat schadelijk is op het individuele niveau, kan gerechtvaardigd zijn wanneer men het overkoepelende geheel in zijn nauwe onderlinge verbondenheid beziet. Wij mensen doen er dan ook goed aan onze schepselmatige beperktheid en kleinheid onder ogen te zien, onze afhankelijkheid ook van tal van andere levens. Youngs gehandicapte zoon herinnert haar daar dagelijks aan.

En ja, ook Arthur is geschapen naar het beeld van God, zegt Young – maar ook dat moeten we niet opvatten in termen van bepaalde individuele eigenschappen of vermogens. Zij wijst erop dat in de vroege kerk het beeld Gods niet zozeer gezien werd als een individueel bezit, maar als een gave die ons vanuit Christus, het ware beeld Gods, ten deel valt. Het bevindt zich dan ook meer vóór ons, in de roeping om aan zijn beeld gelijkvormig te worden, dan in ons. Young geeft in dit verband iets weer van de contemplatieve beschouwingen die met name in het oosterse vroege christendom gewijd werden aan 1 Korinthe 3:18, over de transformerende kracht die uitgaat van het ‘als in een spiegel aanschouwen’ van het beeld Gods in Christus. Dat leidt tot een sterk relationeel en corporatief verstaan van het *imago Dei* – en dat geldt dan ook voor de oorspronkelijke situatie: wat in Genesis 1:26-27 staat, heeft niet primair betrekking op individuen maar op het menselijk geslacht als geheel, zegt Young sommige kerkvaders na. En met David Kelsey: ‘[W]e are constituted persons by God relating to us rather than by any set of capacities’ (179).

Vrouwelijke ambtsdragers?

Ik probeer nog wat meer grip te krijgen op hoe Young methodisch te werk gaat. Want juist omdat ze zichzelf ook aantreft als exponent van onze laatmoderne westerse cultuur en allerlei verworvenheden daarvan koestert, kan ze zich de patristische erfenis ook weer niet zonder meer toe-eigenen. Ze heeft bijvoorbeeld een scherp oog voor de patriarchale en hiërarchische kanten ervan, evenals voor de rol van machtspolitiek en voor het wijdverspreide vervangingsdenken. Ze is daarom (goed protestants) selectief in wat ze overneemt en wat ze afwijst; het gaat haar om een ‘critical appropriation of pre-modern understanding’ (405, mijn cursivering). Een voorbeeld van hoe dat werkt, treffen we aan in haar bespreking van de vraag of ook vrouwen vandaag ambtsdrager kunnen zijn. Voor Young is dat niet vanzelfsprekend (daarvoor is ze ook een te oecumenisch ingesteld theoloog), maar vergt dat grondige theologische doordenking. Die doordenking dient volgens haar niet primair historisch van aard te zijn. Men komt er niet door enkele simpele historische vragen te beantwoorden: kende de vroege kerk vrouwelijke leiders, en komen ze in het Nieuwe Testament voor? Daarover zal immers altijd discussie mogelijk blijven, al was het maar omdat we over te weinig heldere

gegevens beschikken. Maar met zo'n historisch ja of nee is ook nog niets gezegd over het hoe en waarom, en over de samenhang met de toenmalige culturele context.

Daarom pleit Young – zelf een ‘ordained minister’ – voor de veel meer theologische benadering die ze in de ondertitel van haar boek samenvat met het aan Irenaeus ontleende begrip ‘recapitulatie’ (het ‘samenbrengen onder één hoofd’ dat Irenaeus op zijn beurt weer opgediept had uit Ef. 1:10). Wanneer we datgene wat ons is overgeleverd in de Schrift en de geloofstraditie tot op de kern samenvatten, hoe laat die lijn zich dan doortrekken naar vandaag? Welke nieuwe beslissingen kunnen dan geboden zijn? Ze wijst erop (324) dat Athanasius in de strijd met Arius met zulke nieuwe beslissingen kwam, en om die reden door zijn tegenstanders beschuldigd werd van het invoeren van nieuwigheden (zoals het *homoousios*). Maar Athanasius rechtvaardigde dat door te stellen dat zijn christologie meer recht deed aan de geest van de Schrift dan de letterlijke citaten van zijn critici. En de kerk heeft Athanasius op dit punt gevolgd – zoals ze eerder al Petrus gevolgd was in diens visie dat het evangelie ook voor de heidenen bestemd is, ook al had Jezus zijn leerlingen ooit verboden het aan hen te brengen (Matt. 10:5). Zo kan de Geest vanuit de ‘inner dynamics’ (335) van het evangelie nieuwe wegen schrijven in de tijd. Als het dan gaat om de vraag of het ambt ook openstaat voor vrouwen, is voor Young bepalend dat het evangelie in de kern niet discriminerend is. Vandaag betekent dat concreet dat er theologisch geen aanleiding is om vrouwen uit de ambten te weren. Ook wie op dit punt een andere afweging maakt, kan mijns inziens niet zomaar zeggen dat hier sprake is van ongehoorzaamheid aan de Schrift – zo’n oordeel gaat te kort door de bocht, want Young zoekt op integere wijze juist naar het *hart* van de Schrift.

Young verhult niet dat ze groot is geworden tijdens de hoogtijdagen van de liberale theologie in Engeland (aangevoerd door theologen als John Hick en Maurice Wiles). Ze stelde zich daarin zelf destijds echter al veel terughoudender op, met een geheel eigen stem. Nu laat zij weten dankzij haar decennialange studie van de kerkvaders het tekort van die liberale theologie nog scherper te zijn gaan zien. Nog steeds is duidelijk dat ze door de moderniteit is heengegaan en niet terug wil achter de verworvenheden van de historische kritiek. Maar die wordt (net als bij Barth, die overigens in dit boek geen enkele rol speelt) sterk gerelativeerd in het licht van de *theologie* die de kerkvaders dreef. Dáár is Young een leven lang naar op zoek. ‘To put it controversially, doctrine should have primacy over biblical criticism for Christian theology’ (411).

Uiteraard zal een gereformeerd theoloog hier en daar andere accenten leggen en kan men vanuit gereformeerde optiek ook wel vragen stellen bij deze dogmatiek. Komt in Youngs methodistische benadering (met de traditie, rede

en ervaring als kenbronnen naast de Bijbel, de zgn. *Wesleyan quadrilateral*) het primaat van de Schrift wel voldoende uit de verf? Worden begrippen als zonde en genade wel scherp genoeg gethematiseerd, is het heilsverstaan niet te sacramenteel bepaald, et cetera? Maar Young beroept zich primair op de vroege kerk; en juist omdat de Reformatie daarnaar terug wilde, geeft haar theologie ook gereformeerden te denken. In elk geval wordt hier door en door christelijke theologie bedreven, gevoed door een diep besef van Gods onbevattelijke macht en genade alsook van onze menselijke kleinheid. Daarbij word je als lezer getroffen door de geestelijke diepgang en kerkelijke breedte, door de aandacht voor hoofd én hart, verleden en heden, God en mens, kerk en wereld. Youngs opgedane levenservaring, pastorale bezonnenheid, historische eruditie en theologische verbeeldingskracht komen in dit magnum opus op een indrukwekkende manier samen. De traditie van de vroege kerk is hier geen ballast die we maar snel (al of niet als ‘Griekse erfenis’) achter ons moeten laten, maar een reservoir aan inzichten die ons helpen de eenzijdigheden en blikvernauwingen van onze eigen cultuur te doorzien en te boven te komen.

Gods presentie

Ten slotte: de omslag van het boek bevat een illustratie van de opwekking van Lazarus (Joh. 11). Het is een iconische afbeelding van Silvia Dimitrova, die Lazarus zittend in een wagentje-met-wielen getekend heeft – een rolstoel *avant la lettre*. Young legt uit (19vv.) dat ze die exegese overgenomen heeft van de Canadese theoloog Jean Vanier (geb. 1928), stichter van de Ark-gemeenschap waarin mensen met en zonder verstandelijke handicap met elkaar samenleven. Het was Vanier opgevallen dat Lazarus nergens in de Evangelien een woord zegt; het huis waar hij met zijn zusters leeft, wordt bovendien niet als het zijne beschouwd maar als ‘het huis van Martha’. Lazarus lijkt dus een ‘nobody’ – ware het niet dat zowel zijn beide zusters als Christus zielsveel van hem houden. Dit hele scenario brengt Vanier en Young tot de conclusie dat Lazarus een ernstige handicap gehad moet hebben. Mogelijk was het die handicap die leidde tot zijn kortstondige ziekte en zijn dood. Later, in Lukas 16, zal Jezus de arme (ook gehandicapt te denken?) bedelaar aan de poort van de rijke man naar hem vernoemen. Juist bij deze Lazarussen is Christus te vinden. De afbeelding op de voorkant beantwoordt zo de titel van het boek: Gods aanwezigheid valt vooral daar te bespeuren waar moderne autonome mensen die het minst verwachten: in het zwakke en kwetsbare, in het kruis. In wat voor de mensen niet meetelt en vaak zelfs afkeer oproept, openbaart Hij zich – onder de schijn van het tegendeel zou Luther zeggen.